

Németh László írói névadásáról* Visszatekintés és tanulságok

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

1. Bevezetés. KOVALOVSKY MIKLÓS 75 éve megjelent, korszakos jelentőségű tanulmánya a személy- és földrajzi nevek kutatása mellett új területet jelölt ki a névtan keretében: a szépirodalmi művekben előforduló (személy)nevek vizsgálatát (1934). Tanulmánya címében az *irodalmi névadás* terminust találjuk, de negyed század múltán MIKESY SÁNDOR különbséget tesz az *írói* és az *irodalmi* névadás tartalma között (1959). A szakma — mint jómagam is — ezt a finom distinkciót nemigen vette figyelembe, hanem a kutatók általában szinonimaként használják a két terminust. Javaslom, hogy amikor általában jelöljük meg ezt a kutatási területet, akkor nevezzük *irodalmi névadás*-nak, de egy-egy alkotó eljárását (névválasztását, névhasználatát) lehet inkább *írói névadás*-nak tekinteni. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez az elkülönítés nem felel meg a MIKESY által körvonalazott tartalomnak.

KOVALOVSKY az elméleti alapvetés után nem lett ugyan teljesen hűtlen az általa kijelölt területhez, de nem is ez volt tevékenységének fő vonulata. Azt azonban, hogy a kérdéskör tovább is foglalkoztatta, az írók névadási gyakorlatát érintő kérdésselvetése bizonyítja. Olvashatunk tollából egy Néhány téma című rövid, de annál fontosabb írást (1960), amelyben mintegy kijelöli a feladatokat. Ezek egyikét — a minket érintőt — így fogalmazza meg: „Névhangulati, névesztétikai adatok, megjegyzések, megfigyelések gyűjtése, rendszerezése és feldolgozása, elsősorban irodalmi vonatkozásban” (i. m. 144, a kiemelés tőlem: K. Sz. Á.).

1934-es monográfiájában ezzel szemben még így fogalmaz: „nem várhatjuk, hogy [az írók; K. Sz. Á.] hőseik nevééről, annak megválasztásáról szóljanak. [...] Vajjon tudatos munka-e az irodalmi névadás? Érzi-e fontosságát az író, elmélkedik-e a név megválasztásáról, hangzásáról, jellemző erejéről, hős és név összeillességéről?” (KOVALOVSKY 1934: 8).

* Előadásként elhangzott a 2009. november 11-én A magyar irodalmi névadás kutatásának 75 éve címmel megrendezett konferencián.

Előzetesen azt mondhatom (különösen, hogy vizsgálati anyagom kiválasztásánál némi prekonceptió is működött), hogy a tudatosság, elmélkedés, fontosság és megválasztás kérdésében az általam vizsgált Németh László-művek gyakorlata és szinte névadási, névválasztási elmélettel felérő megjegyzései KOVALOVSKY minden kérdésére igennel felelnek.

Az írói névadás kutatásának tárgyát KOVALOVSKY 1934-es tanulmánya alapján még 1958-ban az első névtani konferencia is a szépirodalmi művek személynévadásában jelöli meg például SZATHMÁRI ISTVÁN megfogalmazásában: „A személynévadás stilisztikai célú felhasználásának igazi területe az i r o d a l m i s z e m é l y n é v a d á s v i z s g á l a t a” (1960: 194).

Ez a személynévadásra való leszűkítés mindaddig érvényben volt, amíg meg nem jelent J. SOLTÉSZ KATALINNAK Az irodalmi helynévadás című dolgozata, amely ösztönzést adott a kutatási terület kiszélesítésére, és indokoltan beemelte a névállománynak egy másik jelentős szeletét, a földrajzi nevekét is a vizsgálatokba (1958).

Az irodalmi névadás kutatásának hetvenöt éves évfordulójára rendezett konferenciára készülésem két irányban folyt. Elsősorban áttekintettem azt az utat — a kutatás fórumainak segítségével —, amelyen eljutottunk odáig, hogy egy konferencia kizárólagos tárgya az irodalmi névadás legyen. Az idetartozó tanulmányok száma messze elmarad a személy- és a helynévkutatás adatai mögött. A számbeli hátrány egy lehetséges magyarázata talán az, hogy az irodalmi névadás másodlagos a társadalmi névadás gyakorlata mellett, abból merít, és azt tölti meg sajátos mozzanatokkal.

Ebben az anyagban kell megtalálni a SZATHMÁRI által igényelt stilisztikai célzatosságot. Vagyis az én olvasatomban azokat az információkat, amelyek elárulják az író szándékát a névválasztást illetően. Ez az egyik olyan többlet, amit — FÓNAGY IVÁN stílusfelfogásának alapján (1963) — a névadás stilisztikai szempontjának tekintek. FÓNAGY ugyanis a stílust az elsődleges közlés mellett második titkos szólamnak tekintette, ami a közlés hogyanjában valósul meg, és nincs önálló kódja.

Készülésem másik irányát a saját idevágó munkáim számbavétele jelentette. Az írói névadás vizsgálatát én majdnem kizárólag Németh László-művekkel kapcsolatban végeztem. Ezt indokolja az életmű terjedelme és sokszínűsége, a névanyag és a felvethető szempontok gazdagsága.¹ Nem mellékes az a körülmény sem, hogy doktori disszertációmban a szemléletesség eszközeivel foglalkoztam Németh László három regényében (Gyász 1936, Iszony 1947, Irgalom 1965; vö. K. SZOBOSZLAY 1972). A téma csak annyiban lényeges, hogy a továbbiakban már viszonylag ismerős terepen mozogtam, de nem mondhatom, hogy a névadás kérdése párhuzamosan felmerült volna bennem. A szövegek beható

¹ Németh László egyik vásárhelyi lánytanítványa azt mondta, hogy Laci bácsi nem egy ember, hanem egy egész erdő (vö. NÉMETH 1977: 76–77). Ezt éreztem én is, amikor mindig új és új témát, szempontot, feldolgozási módot találtam Németh László írói névadásával kapcsolatban.

ismerete az írói névadással kapcsolatban fentebb említett „prekonceptiót” azonban tulajdonképpen megalapozta.

2. Módszertani és tartalmi újítások. Mostani visszatekintésem azokra a tanulmányaimra terjed ki, amelyekben módszertanilag bármit is újítottam, és ebből kifolyólag tartalmilag új megállapításokra jutottam.

2.1. A tulajdonnevek teljes köre. Az irodalmi személy- és helynevek kérdésének továbbgondolásaként KOVALOVSKY, valamint J. SOLTÉSZ nyomán felvetődött bennem az az ötlet, hogy miért ne lehetne a vizsgálat körét *m i n d e n* tulajdonnévfajta kiterjeszteni. Erre egy olyan cikkben tettem kísérletet, amelyben Németh Lászlónak tizenegy kortárs társadalmi drámáját dolgoztam fel (K. SZOBOSZLAY 1971). A személynevek mellett megjelenő földrajzi és intézmény-, állat-, valamint márkanevek egyedei jellemzőek a cselekmény korára (az 1930-as és a 2. világháborút szorosán követő évekre), a helyszínre (falusi, illetve kisvárosi környezetre), és akkor és abban a környezetben természetesnek hatnak. A névanyag és annak használata ezért bír stilisztikai funkcióval.

2.2. Az alakváltozatok kérdése. A másik, a későbbi munkámban kiteljesedő, de először itt (1971) felvetett kérdés volt a becéző alakok használata,² azaz a tulajdonnevek regisztrálása, a hozzájuk fűződő esetleges reflexiók felvillantása mellett kitérés a *n é v h a s z n á l a t r a* is. A drámák szereplőinek felsorolásából, az írói utasításokból közvetlenül tudomást szerezhethünk arról, hogy milyen az író hozzáállása az általa alkalmazott nevekhez. A drámai szövegből viszont kikövetkeztethető — a szólító, illetve említő nevek számbavételének segítségével — a szereplők egymáshoz való viszonya is. Az sem lebecsülendő kutatási eredmény, hogy az írói eszköztár is feltérképezhető: a nevek milyen variációival éri el a hatást. A bece- és becézőnevek használata érdekes megoszlást mutat. A gyerekek és a könnyen befolyásolható felnőtt nők és férfiak viselnek a hivatalostól eltérő névformákat. „Egy-egy név változatainak alkalmazása, a becézés olyan eszköz az író kezében, amivel az alak jellemére *u t a l n i tud*” — írtam Papp István hetvenedik születésnapja tiszteletére. Itt emlékeztetőül a Cseresnyés című dráma két lánytestvérének nevére utalok. Az idősebb a *Margit* nevet viseli (kivételesen ebben az alakban), „akinek nincs szíve és bőre, csak jégoszlopként szikrázó tökéletessége”. A fiatalabb *Katinka ~ Tinka* „ezen a komoly helyen a komolytalanság” (K. SZOBOSZLAY 1971: 177).

2.3. A különleges funkcióval rendelkező nevek kiemelése. Az előbbi eljárással, vagyis az összes tulajdonnévfajta számbavételével szemben alkalmaztam azt az elgondolást is, hogy kiemeltem azokat a tulajdonneveket, amelyeknek különleges funkcióját láttam. Ilyenek voltak a fent említett névanyagban a család- és a földrajzi nevek. Köztudomású, hogy Németh László, aki tulajdonkép-

² HAJDÚ MIHÁLY néhány soros értékelésében ki is tér erre az újításra (1992: 574).

pen Nagybányán született, Budapesten nőtt fel és élt, „választott” szülőföldjének az apai család fészket, Mezőszilast (régábbi nevén Szilasbalhást) tekintette. Erre „az írói feudumra” utaltam a Nyugat debreceni tudományos emlékülésén elhangzott előadásomban: „Író is úgy lettem, hogy Szilasbalhás kiszólt belőlem.” (KORNYÁNÉ 2008: 123).

Különleges funkciónak tekintem a földrajzi környezetre utalást. A már korábban vizsgált tizenegy kortárs társadalmi dráma névanyagát használtam fel a lipcei nemzetközi névtani kongresszuson tartott német nyelvű előadásomban. Itt az újdonságot az jelentette, hogy a névanyag v a l l o m á s o s jellegét, a Mezőföldhöz, a „választott” szülőfaluhoz való ragaszkodást fejezi ki az itteni környezetben gyökerező reális névanyag (KORNYÁNÉ 1985). Olyan mikrotoponimák, mint a *Bozót*, *Harapdel völgy*, *Helyföld*, *Hordó völgy* valóságosak, és annak tekinthetők a denotátumaik is. De a *Tornya* (= Simontornya), *Fehérvár* (= Székesfehérvár) is a „választott” szülőfalu kicsit tágabb környezetét idézi fel.

Az a felismerésem is, hogy valós nevek a n é v k ö l c s ö n z é s révén fikatív szerepben tűnnek fel, ehhez a névanyaghoz köthető. Így lesz a drámákban jól felismerhető Mezőszilas mint helyszín neve *Dád* vagy *Tükrös*. Ezek mint külterületi nevek megtalálhatók Mezőszilas határában vagy közelében.

Az olyan családnevek, mint a *Tükrösi*, *Szilasi* is erre a tájra utalnak. A több műben is előforduló *Horváth* családnév azért érdemel említést, mert az író apai családja — eredetileg Horváth — Némettevelről került Szilasbalhásra, és itt az eredeti lakóhelyükre utaló, kezdetben valószínűleg ragadványnévként viselt név vált hivatalossá. Az írónak egy zalai útján született a Mathiász-panzió című drámájának ötlete. A főhősnő neve (*Gróti Ágnes*) is kifejezi a szülőföldhöz való ragaszkodást — hasonlóan a Németh Lászlóéhoz.

2.4. A társadalmi gyakorlat tükröződése az írói névanyagban. A Németh László-i névanyag vizsgálható a társadalmi névadás és névdivat szempontjából is. Erre tettem kísérletet a *Csapda* című, Puskinról szóló, a valós alakokat valós nevükkel felvonultató Németh László-dráma, továbbá Tolsztoj Anna Karenina és Csehov Három nővér című műveiben a három-három nővér nevét vizsgálva (KORNYÁNÉ 2000a). Következtetésem, hogy a felhasznált női nevek a leggyakoribb orosz női nevek közé tartoznak, és tartoztak valószínűleg a művek történetidejében is.

2.5. Realitás és fikció. Ennek vizsgálatához jó anyagot szolgáltatott az Égető Eszter című regény (vö. KORNYÁNÉ 1992). A jó vizsgálati anyag mellett a választásomnak szubjektív oka is volt. 1968. április 27-én Németh László a debreceni pedagógusok vendége volt. Az azóta már lebontott pedagógus székházban a Bethlen utcán nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott. A közönség egy része kiszorult az udvarra, mert annyian voltak kíváncsiak az íróra. Az előadás után mód nyílt dedikálásra. A férjemnek, aki meglátogatta az író a Balatonnál, a Sajkódi esték kötetbe írta a következőket: „Kornya Lászlónak, aki már járt s még

járni fog Sajkodon. Szeretettel Németh László”. Ezt akár meghívásnak is lehetett tekinteni, de már nem nyílt alkalom a látogatásra. Én röviden elmondtam, hogy doktori értekezésemet írom a már említett három nőregényéből. „És a negyedik, az Égető Eszter?” — kérdezte egy kicsit szemrehányóan csodálkozva. (A nekem írt dedikáció az Irgalom első kötetében: „Szoboszlai Ágnesnek, hogy könyörüljön nyelvi hibáimnak, szeretettel Németh László”.) A negyedik nőregényt ezért is vontam be a vizsgálatba, amellettt hogy a névanyag igen alkalmas volt a kijelölt kérdés vizsgálatára.

Németh László és Hódmezővásárhely kapcsolata jól ismert magától az írótól és GREZSA FERENC kutatásaiból (1979). A korabeli várost és környékét részben írott forrásokból, részben a helyszínen, részben pedig jó barátunk, Imre László irodalomtörténész segítségével ismertem meg. Az összegyűjtött adalékok mind segítségemre voltak a reális és fiktív nevek, a kölcsönzések felismerésében.

A legkifejezőbb példa Hódmezővásárhely *Csomorkány* neve. Csomorkány a valóságban létező külterületi hely a város határában Itt a n é v k ö l c s ö n z é s ténye áll fenn, de b e s z é l ő n é v is, mert a csömörre asszociál, amely érzés belengi a csomorkányi „elefánttemető”, a nagyobbra hivatott, félrecsúszott egzisztenciák életét.

Ezt a lehetséges asszociációt ki is próbáltam a hallgatóim körében (KORNYÁNÉ 1992: 71). A megkérdezett hallgatók, akik az olvasottságuk nem nagy dicséretére nem ismerték a regényt, tehát semmit sem tudtak arról, hogy mi a „csomorkányizmus”, de meglepetésemre a válaszokban kivétel nélkül megvolt a *csömör*.

Természetesen a reális nevek mellett megjelennek fiktív nevek is. Ilyen többek között a főhős *Égető Eszter* neve. A modellül szolgáló *Kenéz Katalin* nevére utal az alliteráció. Egyébként az *Égető* családnév a valóságban is előfordul Hódmezővásárhelyen. Az *Égető* nevet mind az apa, mind Eszter esetében konnotációja alapján beszélő névnek is értelmeztem.

2.6. A szimbolikus tulajdonnév. A Szathmári István emlékkönyvébe írott cikkemben (KORNYÁNÉ 1995a) J. SOLTÉSZ alapján jutottam arra a gondolatra, hogy az életmű különböző alkotásaiban szereplő azonos keresztnévek szimbolikus jellegűek. Ebbe egy kicsit belejátszott az ünnepelt személye is mint a Stíluskutató csoport vezetője, mert az *István* nevet viselő alakok a „jó apa” megtestesítői. Ide tartoznak az azonos jellemvonásokkal bíró *Imré*-k, mint Takaró Imre az *Iszonyban*, Nagy Imre a *Villámfénynél* című drámában, a maga fakóságában még a csibész Kiszela Imrus is a *Gyászban*. A *Margit*-ok valami hajthatatlanságot, szilárdságot testesítenek meg (Bakos Béla felesége: Villámfénynél; Cserenyés Mihály „szikrázó tökéletességű” lánya: Cserenyés). Nem tudom kihagyni az *Ágnes*-eket, akik a segítőkészség, az önfeláldozás, a meg nem értett apai, tanári törekvések továbbvivői (Sántha professzor Ágnes lánya: Győzelem; Kertész Ágnes: Irgalom; Gróti Ágnes: Mathiász-panzió).

2.7. Játékosság a névadásban. Megint csak új szempontokat vetett fel miskolci előadásom (KORNYÁNÉ 1997). Itt alapvetően a névadási indítékok feltérképezése volt a célom: „Úgy gondoltam, hogy a mai alkalomra [...] olyan témát választok, amely az író próféta szigorúságú arcán — amelyet olyan találóan jellemzett Tamási Áron utolsó írásai egyikében, a *Vadrózsa ágá*-ban — szokatlan és ritka vonást mutat fel, a j á t é k o s s á g o t .” (1967: 142). Tizenkét pontra telt a játékosság természetének feltérképezése. 1. névtelenség: a Gyász faluja; 2. a „névkereső index” mozgása: *Vogel Karcsi*; 3. ellentmondás, azaz kontraszt-név: *Péter* a Nagy családban; 4. kölcsönzés: Hódmezővásárhely *Csomorkány* neve az Égető Eszterben; 5. a modell nevének megjelenése: *Erzsébet* az író anyai nagyanyjának neve, a *Karádi József* névben egy vásárhelyi kolléga vezetékneve és az apa, Németh József keresztnéve; 6. a személyes kötődés: az előbbi két példában vagy a *Gróti Ágnes* névben; 7. a közzsói jelentés hatása a névválasztásra: *Ács Laji*, *Badari*, *Kukaczi úr*, *Sánta Endre*, *Zsizsik*; az író a szövegbeli utalásban nem is hagy kétséget, hogy fontos a közzsói jelentés: *Völgyi ~ Wunder*: „Elfelejtí, hogy minden Wunder három napig tart”; 8. a szereplők nyilatkoznak egymás nevéról: „Héthársi és Rudolf. Éppen a fordítottja annak, mintha valakit Krausz Árpádnak hívnak”; 9. névváltozatok: *Zsófi ~ Zsófiika ~ Zsófiink*, *Imre ~ Imrus*, *Katinka ~ Tinka*, *Bözsi ~ Zsóka*; 10. a becézés csak gyerekekre, nőknél a sodródó, férfiaknál a gyenge személyiségekre jellemző: *jegyző Lajcsika*, *Cica*, *Pubi*; 11. a modell nevére hasonlít, utal a szereplő neve: az író anyjának valós keresztnéve *Vilma*, az Irgalomban *Irma*, felesége *Démusz Ella (Gabriella)*, az Utolsó kísérletben *Konstantinosz Tusi*; 12. idetartozik az anagramma is: Németh László > *Méhes Zoltán*, Szarka Emília > *Kárász Nelli*.

2.8. A névtelenség stilsztikája. Ehhez a Gyász című regénynek a névanyagát, illetve pronomenjeit (a tulajdonnévvel is jelölhető jeltárgyak tulajdonneveit helyettesítí köznévi jelöléseit) választottam ki a vizsgálathoz (KORNYÁNÉ 1999). Ez a téma a 2.10. pontban előkerülí módszertani kísérletem kiágazása volt.

2.9. Az írói névszótár terve. Az ötletért ugyancsak J. SOLTÉSZ KATALINnak (1982) lehetek hálás. A mindig valísnak, névjelleggel bíró neveknek — annak ellenére, hogy megegyeznek a társadalmi gyakorlatban használtakkal — mindig lehet többlettartalma, valami árulkodó jellege, ami többet mond annál, hogy egy jeltárgy címkéje legyen. Ez a minden eddigi dolgozatom végkicsengését jelentí felismerés támogatta meg azt a feltevésemet, hogy jó lenne a teljes írói névanyagot feldolgozni, figyelembe véve az egész Németh László-i életművet. Ennek érdekében vázoltam fel „egy írói névszótár” tervét (1995). Ez a tervezett és valószínűleg részemról tervnek is maradó munka az író minden írásművére és minden névtípusra kiterjedne. Még a recenziók, esszék valísn névanyaga is kínál lehetőségeket, ha a névhasználat oldaláról nézzük a kérdést (például milyen jeltárgyakkal társul a név). A *névszótár* terminus nem szerencsés, lehetne esetleg *névtár*, éppen a *szótár* mintájára.

2.10. Módszertani kísérlet. Az irodalmi névadás (az általam javasoltak alapján itt *írói névadás*) területén bejárt utam legfontosabb állomásának tartom azt a módszertani kísérletemet, amelyben jelentéstani keretet adtam a névanyag vizsgálatának KÁROLY SÁNDOR Általános és magyar jelentéstana (1970) alapján (KORNYÁNÉ 1998). A KÁROLY SÁNDOR jelentésfelfogásán alapuló eljárásomat először a *vas* közszó költői felhasználását körüljárva alkalmaztam (KORNYÁNÉ 1974). Jóval később úgy gondoltam, hogy egy irodalmi mű tulajdonnév-anyagának lajstromszerű számbavétele, az egyes nevekhez kapcsolódó megjegyzések felsorakoztatása helyett szigorú jelentéstani keretet adok a vizsgálatnak. Ehhez a módszertani kísérlethez Németh László legszikárabb szerkezetű, Gyász című regényét választottam. A regény szövegéből kigyűjtöttem a) az összes tulajdonnévet, b) az összes olyan köznevet (pronómen), amelyek tulajdonnévvel is jelölt denotátumokra vonatkoznak és c) azokat a köznévi jelölőket, amelyeknek lehetne, de nincs tulajdonnévi megfelelőjük (KORNYÁNÉ 1998).

KÁROLY SÁNDOR a szójelentés vizsgálatát két mezőben végzi: „A kommunikációs folyamatot vagy egyszerűen beszéd folyamatot egy makromezőbe és egy mikromezőbe helyezem el. A mikromező részosztálya a makromezőnek.

A makromező a beszéd folyamatok tényezőit általánosságban határozza meg. E szerint a következő négy tényezővel van dolgunk: 1. Jelrendszer. 2. A társadalmilag megismert világ. 3. Beszédművek. 4. A jelrendszert használók társadalmi. A mikromező a konkrét beszéd folyamat tényezőit foglalja magába: 1. Felhasznált jelek. 2. Beszédtárgy, jeltárgy. 3. Egy beszédmű vagy egy mondat. 4. A beszédpartnerek.

A 4. tényező a legfontosabb, mert ez hozza működésbe az egész mechanizmust; a beszélő és hallgató között egy társadalmi jellegű feszültség van, amelyet a beszéd van hivatva feloldani, a beszélő intenciójának megfelelően. Ezt az intenciót is beleértjük a 4. tényezőbe. Ez adja azt a lehetőséget, amely a holt nyelvi struktúrát életre kelti. [...]

[...] a jelentést [...] mint vonatkozást, mint relációt foghatjuk csak fel. A jelentés valóban nem lesz más, mint a beszéd folyamat tényezői közti reláció, a jelből kiindulva, azaz a jel és a többi tényező relációi” (1970: 69).

A jelentés aspektusai a mikromező tényezőivel kezdve a következők lesznek, és adják az egyes jelentésvonatkozásokat (egyszerűbben és rövidebben fogalmazva jelentéseket): 1. a jelek vonatkozása a jeltárgyakhoz = denotatív jelentés; 2. a jelek vonatkozása a jelsorokhoz = szintaktikai jelentés; 3. a jelek vonatkozása a beszédpartnerekhez = pragmatikus jelentés; 4. a jelrendszer vonatkozása a világhoz = lexikológiai jelentés; 5. a jelrendszer vonatkozása a (beszéd)művekhez = műfaji jelentés; 6. a jelrendszer vonatkozása a társadalmi csoportokhoz = nyelvrétegbeli jelentés.

A KÁROLY SÁNDOR-i komplex jelentés hat jelentésvonatkozása jegyében tudtam funkcionális, stilisztikai következtetéseket levonni.

A denotatív jelentés lehetővé teszi, hogy a regény emberi, tárgyi, valamint földrajzi környezetét felvázoljuk. Csökkenő mennyiségi sorrendben tulajdonnevet kapnak: személyek, földrajzi objektumok, intézmények, szellemi alkotások és egyetlen márkanév (a gróf *Mercédese*). A tulajdonnévi és közsói pronomeneket egyaránt ebben a jelentésvonatkozásban vizsgáltam. A számszerűségek megmutatják Zsófi elmagányosodását. A regény első három fejezetében Zsófi mint központi alak 167 ízben van megemlítve, míg itt a környezetében még feltűnő huszonzét szereplő együttesen 275 említést kap. Ahogy Zsófi egyre mélyebben süpped a gyászba, úgy fogynak el körülötte az emberek, míg végül teljesen egyedül van a temetői téli estében.

A szintaktikai jelentés a jelek kapcsolódási lehetőségeit (szintagmába szerveződés, toldalékolás) jelenti. Ennek keretében vizsgáltam a nyelvjárási színezetű névelőzést (*a Zsófi, a Kati, a Sanyika*), ami majdnem kizárólag az egyenes beszédben, továbbá belső monológban és szabad függő beszédben és csak említő funkcióban fordul elő, vagyis az író jellemzőnek tartja az alakjai megnyilvánulásaiban. Ebben az összefüggésben vizsgáltam a birtokos személyragozást szólító funkcióban (*Zsófikám, Zsófink, te Marink*).

A pragmatikus jelentés hordozza a legtöbb többlet-mondanivalót, azaz ennek a legfontosabb a stilisztikai értéke. Jelentősége van a számszerűségnek (gyakoriságnak), a tulajdonnév közsói helyettesítésének, a toldalékolásnak, a jelzők használatának.

A lexikológiai jelentés tárgyalásánál a szinonímia a kiemelkedő momentum, amely szoros összefüggést mutat a denotatív jelentés tulajdonnévi–köznévi megfeleléinek számbavételével és a szereplők egymás közötti viszonyait feltáró pragmatikus jelentéssel. A fontosabb szereplők több szinonim megjelölést is kapnak. Az élen Zsófi áll harminckilenc különböző, rá vonatkozó nyelvi jellel, őt Kiszelné követi harminchat szinonimával. Kettőjük mellett még húsz szereplő kap 18 és 2 közötti szinonim jelet.

Mivel egyetlen szépirodalmi művön belül folytattam a vizsgálódást, a műfaji jelentés szempontja nem alkalmazható.

A nyelvrétegbeli jelentés lehet korjelző szerepű. A cselekmény korára utalnak azok a nyelvi jelek, amelyek a két világháború közötti falu jellegzetes intézményeit, illetve tisztségviselőit jelölik: *Hangya, Takarékszó, Polgári Olvasó; főjegyző, segédjegyző, másodtanító, rektor, bírósági, csendőrorrmester*. Ugyancsak a cselekmény korára utalnak az *Új Idők, Tündérújjak, a Pesti Hírlap* címek. Itt kerül elő a tegezés és a magázás szerepe, a rokonságnevek (*bácsi, néni*) használata a tulajdonnév mellett, természetesen a falusias hangulatú nevek előfordulása a falusi környezetben és néhány nyelvjárási elem, amely rokonsági viszonyt fejez ki (*ipam, napam, napamasszony*).

Végkövetkeztetésem itt is az volt, hogy a tulajdonnevek és a köznévi jelölők nem egy lajstrom egyedeiként hordoznak információt, azaz stilisztikai értéket,

hanem rendszerszerőségükben, felhasználásuk módjában, gyakoriságukban, a hangulat változását mutató variációkban, valamint a mű cselekményének helyhez és időhöz kötésében.

Egy-egy jeltárgynak nem feltétlenül van tulajdonneve (mint azt már fentebb is láthattuk). Ezért írtam meg A tulajdonnév hiányáról Németh László irodalmi (írói) névadása ürügyén című cikkemet (KORNYÁNÉ 1999). A Gyász című regényben figyeltem meg, hogy „amint a központi alak, Kurátor Zsófi emberi környezete kitágul a család, a rokonság, a szomszédság és a közvetlen ismerősök körén túl, egyre inkább az alakok névtelenül maradása (a továbbiakban egyszerűen a *névtelenség*) válik dominánssá” (1999: 307). Most teszem hozzá, hogy ez olyan érzést okoz, mint egy festmény szemlélése: a közeli alakok határozottabb képét felváltja a távolabbiak elmosódó ábrázolása. Van azonban eszköze az írónak ahhoz, hogy a névtelenül maradó alakok között is eligazodhassunk, hiszen foglalkozásukra, társadalmi helyzetükre a köznevek és szerkezetek tulajdonnévi jelölés nélkül is utalnak: *a tisztelendő úr, a papné, szolgáló, kocsis, a farnádi gróf inasa, a fiatal másodtanító, az egyik rokon asszony, a külsősori rossz. A falusi közösség kisebb-nagyobb csoportjai, a csoporthoz tartozás is lehetőséget ad arra, hogy az író névtelenül hagyja az egyes szereplőket, még akkor is, ha egy-egy vonással kiemeli a csoportból (legények; szolgálégyenyek; csizmás, topogó emberek, de: egy nagy barna kamasz fűtő). Kedvencem a metonimiával megoldott névtelenség. A Sanyika betegágyánál összegyűlt asszonyokat jellemző ruhadarabjuk helyettesíti: „A nagykendők jobbra-balra hajladoztak...”.*

A Károly Sándor-féle jelentésfelfogás, a relációk alapján kialakuló jelentés-vonatkozások rendszere nagyon alkalmas hasonló vizsgálatok végzésére. Nem tudom, hogy sokan éltek volna a gyakorlatban eredményesen használható jelentéstani keret alkalmazásával.

2.11. Részösszegzés. A Németh László névvilága. A száz éve született író tiszteletére című dolgozatom (KORNYÁNÉ 2002) alighanem az egyetlen olyan írás évforduló ürügyén, amely nyelvész érdekű, és amely a nyelvművész/névadó író teljesítményét tárgyalja. Az írás címe két tudós — KÁLMÁN BÉLA és J. SOLTÉSZ KATALIN munkásságára és egy-egy művére kívánt utalni: A nevek világa (KÁLMÁN 1967), illetve Arany János névvilága (J. SOLTÉSZ 1982). Ennek központi gondolata lett a KOVALOVSKY által felvetett és megkérdőjelezett tudatosság az író(k) névadási gyakorlatában. Németh László névválasztásának tudatosságára több tényező is utal, mint például a közszói, etimológiai jelentés: *Jó Péter* (Kocsik szeptemberben), *Nagy Imre* (Villámfénynél), *Margit* (Cseresnyés), *Holly Sebestyén* (Papucshős); a modellül szolgálók valós nevének felhasználása (Kurátor Zsófi modellje Pethes Zsófia: Gyász). A földrajzi nevek kölcsönzött felhasználása: Mezőszilas helyett *Dád*, *Tükrös* valós helynevek alkalmazása. Itt csak néhány igazoló példára és eljárásra kívántam kitérni.

Mint azt KOVALOVSKY megfogalmazta: nem feladata az írónak a névadás magyarázata, mégis különös szerencse, hogy Németh László életművének vizsgált részében sok közvetett és közvetlen utalást találunk a névadás okára. (Korántsem lehet azt mondani, hogy ezzel egyedül állna az irodalomban! Ennek híres példája a Kosztolányi alkotta *Édes Anna* név magyarázata.) A magyarázatot Németh László sok esetben — mint azt a játékosság feltérképezésénél láttuk —, vagy a narrációban, vagy a szereplők szájába adott egyenes beszédben fogalmazza meg.

3. Írói tudatosság — hallgatói munkák. Láthatjuk, hogy Németh László névadási gyakorlata alapján KOVALOVSKY minden kérdésére igen a válasz. Ezt a sok szempontra kiterjedő tudatosságot a Nagy család című drámával kapcsolatban sommásan meg is fogalmazza: „Mevolt a keresztelő is”, vagyis az irodalmi név nem véletlen, hanem nagyon is tudatos válogatás, választás eredménye. Ezt a mondatot adtam a Németh László írói névadásával foglalkozó szemináriumom hallgatóinak dolgozatait, dolgozatrészleteit közlő füzet címének (vö. KORNYÁNE 2000b).

Ezt a gyűjteményes füzetet tekintetem köszönetnek hallgatóim felé, akik hajlandók voltak társul szegődni az „erdőjárásban” Németh László névadását kutatva. A kötetben megjelenteknél számosabban voltak, de a tematikus megszorítás miatt — csak a kortárs drámákat vizsgáló dolgozatok kerültek bele a kiadványba, a nem magyar tárgyú, illetve a történeti drámákkal foglalkozók nem — több értékes dolgozat kimaradt a kötetből.

4. Eredmények. Munkám főbb eredményeit négy pontban foglalom össze: 1. Rátaláltam egy kimeríthetetlen témára. 2. Egy olyan névanyagban kutathattam az irodalmi névadást, amely minden egyedében a valós társadalmi névadásban gyökerezik, mégis képes gazdag többlettartalommal megjeleníteni, azaz stilisztikai funkciót betölteni, hangulatot kelteni. 3. Rájöttem, hogy nem elég számba venni az egy-egy műben előforduló neveket (természetesen ezek így is szolgálnak információkkal az írói névadásról), hanem ki kell térni a sokkal fontosabb kérdésre, a névhasználatra. 4. Ezen az úton szakdolgozatok témavezetőjeként, szemináriumi dolgozatok irányítójaként másokat is magammal vihettem.

5. Két kéziratosszerű összefoglalás. Ezeknek is közük van Németh László írói névadásának vizsgálatához. Az egyik a finnországi lektori kiküldetésem és hazatérésem, 1989 után keletkezett a Szathmári István által vezetett Stíluskutató csoportban (sajnos nincs rajta dátum, de 1992 előttről való). Ez egy tervezet, amelyben egy dolgozatot vázoló fel. Ez a dolgozat ebben az elképzelésben nem valósult meg: Előzetes elmélgedések [...] A Németh László-i névadás és névhasználat az író négy nőregényében (Gyász, Iszony, Irgalom, Égető Eszter). Csak a Gyász került később részletes vizsgálat alá. (Lásd a 2.10. pontban elmondottakat.) A másik írás FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT körkérdésére keletkezett 1995, vagyis debreceni nyugdíjazásom után, és a Névtani életrajzom címet adtam neki.

6. Tervek. Talán nem túlzás még a sorstól azt a kedvezést várni, hogy megvalósíthatók egy-két tervet. Az egyik már elég határozottan körvonalazódott, és a Németh László topográfiája címet viselné. Ennek is lenne „névtár” jellege, s jó lenne, ha az egész életművet felölelhetné, de ha ez már nem valósulhat meg, legalább a regények és drámák földrajzi neveit szeretném még számba venni.

Nem csupán egyetlen embernek, hanem a terület kutatásában résztvevőknek közös érdeke (lenne) részletes és alapos terminológia kialakítása — biztosítva az összemérhetőséget és összehasonlítást. Érdemes lenne tervmunkaként korok, irányzatok, szerzők szerint feltárásokat végezni, legalább a feltűnő hiányokat mutató fehér foltokat eltüntetni. Reményeim szerint HAJDÚ MIHÁLY Általános és magyar névtanának (2003) folytatása az eddigieknél szélesebb rendet fog vágni az irodalmi névadás kutatásának mezején.

Irodalom

- FÓNAGY IVÁN 1963. A stílus hírtéke. *Általános nyelvészeti tanulmányok 1*: 91–123.
- GREZSA FERENC 1979. *Németh László vásárhelyi korszaka*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 1992. Az írói névadás magyar bibliográfiája. *Helikon Irodalomtudományi Szemle 1992/3–4*: 536–550.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KÁLMÁN BÉLA 1967. *A nevek világa*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1974. A *vas* szó Buda Ferenc verseiben. In: IMRE SAMU–SZATHMÁRI ISTVÁN–SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Jelentéstan és stilisztika*. Nyelvtudományi Értekezések 83. Budapest. 601–605.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1985. Literarische Namengebung bei dem ungarischen Schriftsteller László Németh. In: EICHLER, ERNST–SASS, ELKE–WALTHER, HANS szerk., *Der Eigename in Sprache und Gesellschaft*. Lipcse, Karl-Marx-Universität. 157–166.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1992. Realitás és fikció az irodalmi (írói) névadásban. *Névtani Értesítő 14*: 69–74.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1995a. Nevek bűvópatakja. Vizsgálódások Németh László írói névadása körül. In: LACZKÓ KRISZTINA szerk., *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszéke. 364–369.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1995b. Tulajdonnevek Németh László regényeiben és társadalmi drámáiban. Egy írói névszótár terve. *Névtani Értesítő 17*: 37–44.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1997. Játék a nevekkal. Németh László névadási indítékairól. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. 541–549.

- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1998. „... én az Örszike nénéd vagyok...”. Egy módszertani kísérlet az írói névadás és névhasználat vizsgálatához Németh László Gyász című regénye alapján. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Stilisztika és gyakorlat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 257–267.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1999. A tulajdonnév hiányáról Németh László irodalmi (írói) névadása ürügyén. *Magyar Nyelvjárások* 37: 305–309.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 2000a. Három műben három nővér. In: T. MOLNÁR ISTVÁN–KLAUDY KINGA szerk., *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára. Barátok, pályatársak, tanítványok tanulmányai, visszaemlékezései*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 56–59.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES szerk. 2000b. „Megvolt a keresztlő is.” *Dolgozatok Németh László irodalmi névadásáról*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 75. Debrecen.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 2002. Németh László névvilága. A száz éve született író tiszteletére. *Magyar Nyelv* 98: 321–329.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 2008. „Író is úgy lettem, hogy Szilasbalhás kiszólt belőlem.” Németh László indulása a Nyugatban. In: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A Nyugat stílárís sokszínűsége*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 87. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 123–136.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Budapest.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1960. Néhány téma. In: PAIS DEZSŐ–MIKESY SÁNDOR szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája. 1958*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 144–145.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Írói névadás — irodalmi névadás. *Magyar Nyelv* 55: 110–112.
- NÉMETH LÁSZLÓ 1977. *Homályból homályba 2*. Budapest, Magvető Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1958. Az irodalmi helynévadás. *Magyar Nyelvőr* 82: 50–61.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1982. Arany János névvilága. *Magyar Nyelvőr* 106: 281–293.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1960. Névtudomány és stilisztika. In: PAIS DEZSŐ–MIKESY SÁNDOR szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája. 1958*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 191–194.
- K. SZOBOSZLAY ÁGNES 1971. A tulajdonnevek Németh László drámáiban. *Magyar Nyelvjárások* 17: 173–181.
- K. SZOBOSZLAY ÁGNES 1972. *A szemléletesség eszközei Németh László nyelvében*. Nyelvtudományi Értekezések 77. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TAMÁSI ÁRON 1967. *Vadrózsa ága*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.